रानीवन सामुदायिक वनले स्थानीय उपभोक्ताको आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक अवस्थामा पुऱ्याएको योगदान
दुधपोखरी गा.वि.स., लमजुङ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
अर्थशास्त्र शिक्षा स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तोता
अन्जता पाण्डे
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्ष
परीक्षा क्रमाङ्क :२८०२०७/२०६९
त्रि.वि. दर्ता नं. :४५१९२-९५
क्याम्पस रोल नं. : १५७
भर्ना वर्ष : २०६७

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, २०७३

सिफारिस पत्र(RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशि आवश्यकता पूर्तिको लागि **रानीवन सामुदायिक वनले स्थानीय उपभोक्ताको सामाजिक, आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थामा पुऱ्याएको योगदान दूधपोखरी गा.वि.स., लमजुङ** मा तयार गरिएको शोधपत्र **अन्जता पाण्डे**ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले तयार गर्नु भएको यो शोधपत्रप्रति म पूर्ण सन्तुष्टि छु । वहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

जगदीश मूर्ति कोइराला

शोध निर्देशक

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र (Approval Letter)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि मेरो निर्देशनमा छात्रा अन्जता पाण्डेद्वारा प्रस्तुत **"रानीवन सामुदायिक वनले स्थानीय उपभोक्ताको आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक अवस्थामा पुऱ्याएको योगदान" दूधपोखरी गा.वि.स., लमजुङको एक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र अर्थशास्त्र शिक्षा, स्नातकोत्तर उपाधिका लागि स्वीकृति गरिएकोछ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख ....

उप.प्रा. मिनराज पौडेल

२. वाह्य सुपरिवेक्षक ....

प्रा. डा. महेशराज दाहाल

३. आन्तरिक सुपरिवेक्षक ....

जगदीश मूर्ति कोइराला

मिति : २०७३।१२।२९

कृतज्ञताज्ञापन(Acknowledgement)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि रानीवन सामुदायिक वनले स्थानीय उपभोक्ताको आर्थिक शैक्षिक तथा सामाजिक अवस्थामा पुऱ्याएको प्रभाव : दूधपोखरी गा.वि.स, लमजुङ जिल्लाको एक अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारेको छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेख्न कार्यका लागि आफ्नो व्यस्त समयको बाबजुद पनि सरल सहज ढंगले अमूल्य सुझाव सल्लाह, प्रेरणा र कुशल निर्देशन दिई सहभावपूर्ण ढंगले अमूल्य सुझाव, सल्लाह, प्रेरणा र कुशल निर्देशन दिई सहभावपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा शोध निर्देशक श्री जगदीश मूर्ति कोइराला प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथैश्रद्धेय गुरु ज्यूहरु तथा गुरुआमा प्रति समेत हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मलाई मेरो अध्ययनको लागि प्रेरणा दिनु हुने मेरा पिता हरिप्रसाद पाण्डे र माता उमादेवी पाण्डेप्रति आभार प्रकट गर्दछु साथै मेरो जीवनका हरेक क्षणमा प्रेरणा प्रोत्साहन र सुझाव सल्लाह दिई विश्वविद्यालयको अध्ययन पुरा गर्न आशिर्वाद प्रदान गर्नु हुने मेरा श्रीमान (जीवनसाथी) श्रीप्रसाद भट्राईज्यू प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसैगरी अध्ययनका क्रममा सहयोग गर्नुहुने भाई भिष्मराज पाण्डे र दिदि भगवती पाण्डेप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । तथ्याङ्क संकलनको क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने रानीवन सामुदायिक वन समितिका वर्तमान कार्य समिति तथा अध्ययनको क्रममा आफूले भोगेका यथार्थ विवरणहरु दिई सहयोग गर्ने मुख्य उत्तरदाता, स्थानीय शिक्षक र समाजसेवीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोधपत्र सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न प्रत्यक्ष परोक्ष सहयोग गर्ने सम्पूर्ण गुरुवर्ग मेरा अभिभावक तथा इष्टमित्र सबैप्रति आभारी छु ।

……………………

अन्जता पाण्डे

सारसंक्षेप (Abstract)

यस अध्ययनको साधारण उद्देश्य लमजुङ जिल्ला दूधपोखरी गा.वि.स. मा रानीवन सामुदायिक वनले स्थानीय उपभोक्ताको आर्थिक शैक्षिक तथा सामाजिक अवस्थामा पुऱ्याएको प्रभाव हेर्नु हो । यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरुमा रानीवन सामुदायिक वनको वार्षिक आम्दानीको स्रोतहरु पहिचान गर्नु स्थानीय उपभोक्ताहरुको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु रहेको छ ।

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक, अन्वेषणात्मक विधि अपनाइएको छ । यसका लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता वडा नं. १ र २ मा बसोबास गर्ने १२० घरधुरीको घरमुली उपभोक्तालाई संगणना विधिबाट छनोट गरिएको छ । वर्तमान वन कार्य समितिका पदाधिकारीहरुलाई पनि प्राथमिक स्रोतको रुपमा अध्ययनमा समावेश गरिएको छ भने सहायक तथ्याङ्कहरु विभिन्न सहायक स्रोतबाट लिइएको छ र प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनका लागि प्रश्नावली, अर्न्तवार्ता, समूह छलफल, जाँच सूचि र पुस्तकालय अध्ययन विधिको प्रयोग भएको छ । सहायक स्रोतका रुपमा गाउँ विकास समितिको प्रोफाइल जिल्ला विकास समितिको प्रोफाइल, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई लिइएको छ ।

यस अनुसन्धानमा संकलित तथ्याङ्कहरुको विश्लेषणमा यस रानीवन सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको २०७२।७३ सालको वार्षिक आम्दानीको स्रोत जम्मा रु. १० लाख ९० हजार श्रपैयाँ रहेको छ र उक्त आम्दानीलाई वन समितिले स्थानीय क्षेत्र तथा उपभोक्ताको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक विकासमा लगानी गरेको पाइएको छ । उक्त वन समितिले आर्थिक सामाजिक, शैक्षिक क्षेत्र मध्ये शैक्षिक क्षेत्रमा गरेको लगानी सबभन्दा बढी मात्रामा गरेको पाइएको छ । जिसमाा रु. ४,००००० (चार लाख) रहेको पाइएको छ । वन समितिले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानी सन्तोषजनक र प्रशंसायोग्य देखिन्छ । यस अध्ययनको सुझाव निम्नलिखित रुपमाा उल्लेख गरिएको छ ।

१. सामुदायिक वन समितिले स्थानीय उपभोक्ताको शैक्षिक सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा गरेको लगानीमा आर्थिक क्षेत्रमा गरेको लगानी पढाउनु पर्ने देखिन्छ ।
२. सहुलियत मूल्यको काठ दाउराको दूरुपयोग रोक्न विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
३. आयमूलक काममा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
४. वनको संरक्षण, सुरक्षा हेरविचार वृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
५. समितिको आम्दानीको स्रोतहरुलाई स्थानीय क्षेत्रहरुको तथा उपभोक्ताहरुको आवश्यकतालाई मध्यजर गरी प्राथमिकताका आधारमा लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची (Table of Contents)

		पृष्ठ
	सिफारिस पत्र (Recommendation Letter)	I
	स्वीकृति पत्र (Approval Letter)	II
	कृतज्ञताज्ञापन (Acknowledgements)	III
	सारसक्षेप (Abstract)	IV
	विषयसूची (Table of Contents)	V-VIII
	तालिका तथा चित्र सूची (Table of Contents)	IX
	अध्ययनमा प्रयुक्त संक्षिप्त रुपहरु (Abbreviation used in the Study)	X
	अध्याय एक (CHAPTER ONE)	**१-९**
१.	परिचय (Introduction)	१
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)	१
१.२	समस्याको कथन (Statement of Problems)	६
१.३	अध्ययनको उद्देश्य (Obejectives of the Study)	६
१.४	अनुसन्धानात्मक प्रश्न (Research Questions)	७
१.५	अध्ययनको महत्व (Significance of the Study)	७
१.६	अध्ययनको सीमाहरु (Limitations of the Study)	८
१.७	मुख्य शब्दावलीको परिभाषा (Operational Defination of the key Terms)	८
१.८	अध्ययनको संगठन (Organization of the Study)	९
	अध्याय दुई (CHAPTER TWO)	**१०-२०**
२.	सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा (Review of Related Literature)	१०
२.१	पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature)	१०
२.२	अनुसन्धानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन(Review of Research Literature)	१४
२.३	साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययनको प्रयोग (Implication of the Review for the Research)	१८
२.४	अनुसन्धान अन्तर (Research Gap)	१८
२.५	अवधारणात्मक संरचना (Conceptual Framework)	१९
२.६	कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework of the Study)	२०

अध्याय तीन (Chapter Three) **२१-२४**

३. अनुसन्धान विधि (Research Methodology) २१

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा (Research Design) २१

३.२ तथ्याङ्कका स्रोतहरु (Sources of Data) २१

३.२.१ प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोत (Sources of Primary Data) २१

३.२.२ द्वितिय तथ्याङ्कको स्रोत(Sources of Secondary Data) २२

३.३ जनसंख्या, नमुना आकार र नमुना छनौट रणनीति (Population, Sample Size and Sampling Strategy) २२

३.३.१ जनसंख्या (Population) २२

३.३.२ नमुना आकार (Sample Size) २२

३.३.३ नमुना छनौट रणनीति (Sample Strategy) २२

३.४ अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of the Study Area) २३

३.५ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु (Tools of Data Collection) २३

३.५.१ प्रश्नावली (Questionnaire) २३

३.५.२ छलफल निर्देशिका (Discussion Gride) २३

३.५.३ अवलोकन सूची (Observation List) २३

३.६ तथ्याङ्क संकलनका तरिकाहरु (Techniques of Data Collection) २३

३.६.१ अर्न्तवार्ता (Interview) २४

३.६.२ लक्षित समुह छलफल (Focused Group Discussion) २४

३.६.३ अवलोकन (Observation) २४

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया (Data Collection Prodedures) २४

अध्याय चार(CHAPTER FOUR) **२५-५२**

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of the Study Area) २५

४.२ लमजुङ जिल्लाको परिचय (Introduction of the Lamjung District) २५

४.२.१ भौगोलिक अवस्था र सिमाना (Geographical Condition and Boundry) २५

४.२.२ राजनैतिक विभाजन र जनसंख्या (Political Division and Population) २६

४.२.३ धर्म, जाति र भाषा (Religious, Races and Languages) २६

४.२.४ हावापानी र सामाजिक जनजीवन (Atmosphere and Social Lifestyle) २८

४.२.५ शिक्षा र स्वास्थ्यको अवस्था (Condition of Education and Health) २८
४.२.६ यातायातको सुविधा (Transportation Facility) २९
४.३ दूधपोखरी गा.वि.स.को परिचय (Introduction of the Dudhpokhari VDC) २९
४.३.१ जनसंख्या (Population) २९
४.३.२ जाति (Race) ३०
४.३.३ उमेरगत संरचना (Agewise Structure) ३१
४.३.४ शिक्षा (Education) ३१
४.३.५ पेशा (Occupation) ३२
४.४ रानीवन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह एक परिचय (Introduction of Raniban Community Forest Consumer Group) ३२
४.४.१ जनसंङ्ख्या (Population) ३२
४.४.२ जाति (Race) ३३
४.४.३ पेशा (Occupation) ३४
४.५ अध्ययन क्षेत्रको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाहरु (Main Natural Resources of the Study Area) ३५
४.५.१ भूमि (Land) ३५
४.५.२ जल(Water) ३५
४.५.३ वन (Forest) ३५
४.६ वन उपभोक्ता समूहको वार्षिक आम्दानी विवरण (Description of Annual Income of Forest user Community) ३६
४.७ वन उपभोक्ताको आर्थिक सामाजिक र शैक्षिक क्षेत्रमा गरेको लगानी (Investment on Economic, Educational and Social Sectors of Forest Users) ३७
४.८ सामाजिक क्षेत्रमा गरेको योगदान (Contribution on Social Sector) ३७
४.८.१ बाटो तथा पुल निर्माण /मर्मत (Construction/Maintanience of Road and Bridge) ३८
४.८.२ मठमन्दिर सहयोग (Contribution on Religious Sector) ४०
४.८.३ स्वास्थ्य उपचार सहयोग (Contribution on Health Sector) ४१
४.९ आर्थिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान (Contribution on Economic Sector) ४१
४.९.१ गोबरग्याँस आयोजना (Bio-gas Project) ४२

४.९.२ गरिबी निवारण कार्यक्रम (Poverty Alleviation Programme) ४२
४.९.३ सहुलियत काठ दाउरा वितरण कार्यक्रम (Wood Distribution on Cheap Rate) ४३
४.१० शैक्षिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान (Contribution on Educational Sector) ४४
४.११ नमुना छनौटमा परेका उपभोक्ताको विवरण (Discription of Sampled Users) ४५
४.१२ उपभोक्ताको वार्षिक आम्दानी (Annual Income of Consumer) ४६
४.१३ आम्दानीका स्रोतहरु (Sources of Income) ४६
४.१४ आर्थिक वर्ष २०७२।२०७३ को कार्यक्रमहरु (Programmes of Fiscal Year 2072/2073) ४९
४.१५ अध्ययनको सारांश (Summary of the Study) ५१

अध्याय पाँच (CHAPTER FIVE) **५३-५६**

५. निष्कर्ष र सुझावहरु (Conclusion and Recommendations)

५.१ निष्कर्ष(Conclusion) ५३
५.२ सुझावहरु (Recommendations) ५५
५.२.१ प्रयोगात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सुझावहरु (Practice Related Recommendations) ५५
५.२.२ आगामी अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सुझावहरु (Future Research Related Recommendationds) ५६

सन्दर्भ सूची (References) ५७-५९

अनुसूची (Appendix)

तालिका सूचि र चित्र सूचि (Table of Contents and Figure Contents)

पृष्ठसंख्या

तालिका ४.१ जातजाति अनुसारको जनसङ्ख्या २७

तालिका ४.२ भाषा अनुसारका जनसङ्ख्या २८

तालिका ४.३ वडागत रुपमा जनसङ्ख्या र घरपरिवारको विवरण ३०

तालिका ४.४ जाति अनुसारका घरपरिवारको जनसङ्ख्या ३०

तालिका ४.५ उमेरगत संरचना ३१

तालिका ४.६ गा.वि.स को साक्षरतादर ३१

तालिका ४.७ गा.वि.स. को पेशागत संरचना ३२

तालिका ४.८ रानीवन सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिमा आवद्ध जनसङ्ख्या ३३

तालिका ४.९ रानीवन सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिमा आवद्ध जातिहरु ३३

तालिका ४.१०पेशामा संलग्न विवरण ३४

तालिका ४.११ वन उपभोक्ता समूहको वार्षिक आम्दानी विवरण ३६

तालिका ४.१२ उपभोक्ताको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक क्षेत्रमा योगदान ३७

तालिका ४.१३ सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव ३८

तालिका ४.१४बाटो तथा पुल निर्माण मर्मत ३९

तालिका ४.१५ तारजाली बाँध निर्माण र मर्मत ३९

तालिका ४.१६ मठमन्दिरमा सहयोग ४०

तालिका ४.१७ स्वास्थ्य उपचार सहयोग ४१

तालिका ४.१८ आर्थिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान ४२

तालिका ४.१९ गरिवी निवारण कार्यक्रम अनुदान ४३

तालिका ४.२० सहुलियत कायको मुल्य सुची ४४

तालिका ४.२१ सामुदायिक वनले विद्यालयलाई गरेको आर्थिक भौतिक सहयोग ४५

तालिका ४.२२ उपभोक्ताको वार्षिक आम्दानी ४६

तालिका ४.२३ आम्दानिका स्रोतहरु ४७

तालिका ४.२४ शिक्षामा लगानी ४७

तालिका ४.२५ सामुदायिक वनको प्रभाव ४८

तालिका ४.२६ आर्थिक वर्ष २०७३।२०७३ को कार्यक्रमहरु ५०

चित्र सुची

आर्थिक वर्ष २०७३।२०७३ को आर्थिकको कार्यक्रमहरु ५१

सङ्क्षेपिकृत सूची (Abbreviations)

सा.व.उ.	सामुदायिक वन उपभोक्ता
रु.	रुपैयाँ
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
क्यु.फिट	कयुविक फिट
वि.सं.	विक्रम सम्वत
का.सं.	कार्यालय सहायक
कि.मी.	किलो मिटर
आ.व.	आर्थिक वर्ष
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
सा.व.वु	सामुदायिक वन वुलेटिन
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
एम.एड.	मास्टर अफ एजुकेशन
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर